

Interpretace: posvátná kráva, nebo nutnost?¹

Siegfried J. Schmidt

Má se za to, že každá teorie interpretace, stejně jako každá interpretační praxe, nutně závisí na předpokladech, které spočívají v tom, jak pojmáme „literaturu“, „literární vědu“, „text“, „význam“ a „porozumění“. Každé odborné pojednání o literární interpretaci by tudíž mělo tyto pojmy vysvětlit. Zde je toto vysvětlení podáno v rámci empirické vědy o literatuře a je založeno na epistemologii a sémantice biologického konstruktivismu. Interpretaci považujeme za konstrukci vztahů mezi ustálenými významy textu a kognitivními zkušenostmi či referenčními rámci. Interpretace nemohou a především by neměly být měřeny kritérii vědeckosti; namísto toho by měly sloužit sociálním potřebám morální, kognitivní a emoční orientace a identity. Interpretace by měla využívat racionální argumentace do té míry, do jaké je to možné, žádný argument však nemůže dokázat pravdivost či objektivitu globální interpretační hypotézy, ať už je jakákoli.

1. Poznámky o *statu quo*

Přes všechna tvrzení o opaku empirická zkoumání ukazují, že aktivita zvaná „interpretace“ se nachází stále v centru „literárního trhu“. Jak dokazují počty prodaných interpretačních textů, stále existuje vysoká spotřeba „interpretací“ na školách a univerzitách; a jak dále dokládají empirické důkazy, není pochyb o tom, že četba interpretací začala vytlačovat recepci samotné literatury.² Jak otevřeně přiznávají Fish či Steinmetz, dokonce ani ve společenství literárních vědců není stále převaha interpretace zlomena. To jasně ilustruje například reakce literárních vědců na návrhy, které volají po empirické vědě o literatuře. Vždy na ně odpovídají otázkou: „A jak budete interpretovat empirickou vědu o literatuře? Oč jsou vaše interpretace lepší než naše?“

Konečně pokud se podíváme na učebnice literární vědy, budeme konfrontováni se zprávami o interpretačních přístupech, jejichž škála sahá od „textově imanentní analýzy“ až k „recepční estetice“ – nikde ale nenajdeme odmítnutí interpretace jakožto klíčového úkolu, který mají literární studia či literární věda plnit.³ Navíc je tato přehlídka interpretačních přístupů dokonce prohlašována za tzv. pluralismus metod, čímž jsou příslušné vědecké a metodologické problémy naprosto znehodnoceny – samotný student literatury si má zvolit tu či onu metodu náhodou či podle toho, jaká je orientace jeho vyučujícího. Ve většině případů jsou však tyto metody vybírány a představovány bez teoretického zdůvodnění. Připouští-li se takovému pseudo-liberálnímu způsobem libovolná interpretační procedura, dokumentuje to teoretickou nejistotu či naivitu mnoha literárních badatelů⁴ (nejen v Německu), co se týče pojetí, metod, funkce a oprávněnosti interpretací. Každý vyvíjí svoji soukromou filozofii (pokud tedy vůbec nějakou vyvíjí), která pak prostřednictvím interpretační praxe a univerzitního vzdělávání působí na literaturární osnovy ve školách, kde teoreticky a metodologicky doslova bezradní učitelé dělají z nouze ctnost a spoléhají se na interpretace nějakých slavných specialistů.

Jaké jsou důvody tohoto politováníhodného stavu, této „neřesti interpretace“?⁵

2. Poznámky o genezi interpretační praxe⁶

Literární věda zaměřená na interpretaci se vyvinula v Německu v 18. století, aby překlenula rozrůstající se propast mezi vysokou literaturou a čtenáři. Tento liberální model kritiky, který měl vztah k literární veřejnosti, se posléze s bratry Schlegelovými proměnil v model elitářský, tj. model,

podle něhož má nutně nekompletní umělecké dílo doplnit a dokončit literární kritik. V základech tohoto modelu se ve 2. polovině 18. století utváří distinkce mezi vysokou kulturou a populární („triviální“) literaturou (srov. zde například kontroverzi mezi Schillerem a Bürgerem) a dochází zde k vývoji estetiky génia, čímž jsou literární tvůrci ideologicky odškodněni za svou ekonomickou deprivaci na vyvíjejícím se kapitalistickém literárním trhu. Rovnocenným partnerem tvůrčího génia už nyní nebyla (alespoň ne primárně) čtenářská veřejnost, ale (kongeniální) kritikové, kteří jakožto elitní veřejnost prostředkovali mezi literárními tvůrci a čtenáři.

Oddělení literárních tvůrců či jejich děl od veřejnosti kritikové (souzeno alespoň z jejich skutečného chování) považovali za *textový problém*: „Literární dílo“ bylo pro nezasvěcenou veřejnost nerosozumitelné, a muselo být tudíž přeloženo do jasnějšího jazyka a vyloženo odborníkem (na čtení). Analyzujeme-li tuto interpretační praxi, můžeme vyzorovat dva charakteristické rysy:

- interpretační kritika se řídí modelem biblické exegeze, v němž odborník vykládá pravý smysl, a z tohoto modelu získává svůj sekularizovaný, religiózní habitus (*ex cathedra*);

- interpretační kritika předpokládá ontologický model textu, podle něž význam spočívá výlučně v autonomním textu a musí (a může!) být objeven pouze v tomto textu samotném. „To vytváří dojem, že texty takřkajíc čekají, až budou zveřejněny adekvátní interpretací. Taková definice naprosto jasně aktualizuje starou tezi, podle níž interpretace musí být mluvčím textů a hranice exegeze jsou dány hranicemi potenciálního významu textů, které takřkajíc pokládáme za samozřejmé.“⁷

3. O fenomenologii „interpretace“

Pokud se někdo pokusí určit význam(y) „interpretace“ wittgensteinovským způsobem (podívej se, co se děje!) tak, že bude pozorovat, co lidé dělají, když interpretují nebo když mluví o „interpretaci“, získá následující obrázek:

- v běžné konverzaci užíváme slova „interpretace“ proto, abychom poukázali na subjektivní výklady nějakých promluv či faktů („To je tvá interpretace“, „Můžeš to takto interpretovat“) nebo abychom odkazovali k situaci či textu, s nimiž se pojí nějaký problém („Jak interpretuješ jeho tvrzení?“, „Jak interpretujete vzestup úrokových sazeb České spořitelny?“). V každém případě je interpretace vázána na jednotlivce a o její pravdivosti či nepravdivosti se nediskutuje (očividně ve shodě s principem *de interpretationibus non est disputandum*);

- interpretace ve smyslu *umělecké* prezentace výtvorů, které vyžadují předvedení (hudba, divadlo), může či musí zahrnovat alespoň některé prvky subjektivního výkladu („Karajanova interpretace Beethovenovy Deváté“, „Interpretace role Hamleta sirem Lawrencem Olivierem“ atd.). Míra subjektivity, která je přijatelná v určité době, se řídí normami vládnoucí estetiky (od „věrného převodu“ k „originalitě“ či „inovaci“);

- v *terminologickém* užití, například v logice a lingvistice, „interpretace“ znamená přiřazení domény individuí symbolům formálního systému či kalkulu;

- v jazyce *literární vědy* „interpretace“ zahrnuje naprosto odlišné postoje vůči „literárním textům“, v nichž se mísí tři typy tvrzení:⁸

- (a) *deskriptivní* tvrzení (lingvistické, textově-analytické či encyklopedické, kontextově-analytické povahy),

- (b) *vysvětlující* tvrzení (která jsou především implicitními vysvětleními významů, jednání konatelů v „LITERATUŘE jako systému“ – viz níže – či dopadů textů na jednání),

- (c) *hodnotící* tvrzení (o estetických, textových kvalitách, o kanonizaci, o hodnotících srovnáních s jinými texty, díly a podobně).

Soubory tvrzení těchto typů jsou očividně vytvářeny proto, aby vyjasnily domnělou „temnotu“ textu či aby ji odstranily úplně, a zbavily tak interpreta podráždění, které bylo zřejmě výsledkem jeho četby tohoto textu: „literární text“ je, zhruba řečeno, přeložen do srozumitelného a uhlazeného jazyka;⁹ interpret jakožto odborný čtenář odstraňuje nejasnost a dráždivost pro jiné (naivnější či hloupější) čtenáře. V literárních teoriích se samozřejmě dnes stejně jako jindy argumentuje, že „literární texty“ jsou polyvalentní, ve skutečnosti ale většina interpretů¹⁰ užívá modelu, v němž superčtenář vybavený kongeniální intuicí, expertokratickou informovaností a vědeckou schopností dedukce odhaluje nejasnost a dráždivost, a tudíž vlastně též zbavuje čtení jakékoli fascinace: model exegety z 18. století byl sekularizován do modelu detektiva.

4. O epistemologii „interpretace“

Analýzy interpretací¹¹ stejně jako úvahy teoretického a metateoretického rázu nás snadno dovedou k závěru, že jakákoli definice „interpretace“ a jakékoli metodologické tvrzení o interpretační praxi nutně závisejí na implicitních či explicitních předpokladech badatelů a interpretů, které se týkají studia literatury, teorie literatury a teorie porozumění a sémantiky. Jakákoli diskuse o tématu „interpretace“ tudíž musí být vedena v rámci, který je dostatečně široký na to, aby pokryl alespoň tyto tři oblasti předpokladů; totéž platí i pro naši diskusi v rámci empirické vědy o literatuře, a proto musíme naše předpoklady vyjádřit explicitně.

4.1 Interpretace a sémantika

Empirická věda o literatuře, kterou předkládáme v tomto článku, je založena na konstruktivistické teorii poznání, tj. na Maturanově biologii poznání¹² a na koncepci psychologického konstruktivismu.¹³ Základní rys konstruktivistické epistemologie – o níž se v tomto eseji můžeme zmínit jen letmo – spočívá v tom, že lidské bytosti mohou být teoreticky popsány jako autopoietické (tj. žijící, sebe-vytvářející) systémy. Takové systémy vytvářejí modely skutečnosti, smyslu a identity v závislosti na svých biologických (evolučních) a socializačních podmínkách vnímání, poznávání a jednání.¹⁴ V průběhu historie socializace se zpravidla konvencemi ustanoví jeden model skutečnosti (model-opravdového-světa) tak, že tento model bude pro členy sociálního společenství konsensuálně závazný.

Jelikož lidský nervový systém je uzavřený, veškeré (interní i externí) působení na tento systém je vnímáno jako deformace, kterou se tento systém snaží homeostaticky kompenzovat. Tento systém takzvanými orientačními interakcemi ve své kognitivní doméně vykládá informaci tak, že využívá všech svých možností jakožto biologického systému a jakožto systému, který prošel historií socializace.¹⁵ Žijící systémy, které jsou vybavené nervovými systémy, mohou sebezpozorováním vytvářet sebe-vědomí a mohou tak fungovat jako *pozorovatelé* sebe sama. Pokud spolu dva systémy (které se jakožto pozorovatelé považují navzájem za relativně podobné bytosti) interagují „komunikačními“ (např. jazykovými) „prostředky“, pak nedochází k žádnému přenosu informace z jednoho systému do druhého. Spíše oba tyto systémy prostřednictvím konvencionalizovaného chování simulují jeden druhý, aby konstruovaly informaci ve svých vlastních kognitivních doménách. Navzdory striktní závislosti jakékoli konstrukce informace na subjektu (která neznamená subjektivitu!), mohou tyto systémy stále dosáhnout konsensuální domény v případě, že oba tyto systémy prošly podobnou historií socializace, tj. osvojily si tytéž konvence pro užívání jazyka, alespoň tedy pro zacházení s jazykem ve standardních situacích.¹⁶ Jak poznamenal Jantsch,¹⁷ komunikaci bychom neměli považovat za přenos myšlenek, ale za rezonanci dvou systémů.

Tento druh rezonance, která ve skutečnosti funguje bez přenosu energie, vede k sebe-organizaci znalostí skrze vzájemnou simulaci kognitivních domén interagujících systémů.¹⁸ Ve světle těchto psychologických, epistemologických předpokladů nyní můžeme zvážit některé z důsledků pro možné (empiricky testovatelné) modely komunikace. První a nejzávažnější úvaha se zaměřuje na takové pojmy „významu“, které lze rozumně obhájit ve výše načrtnutém epistemologickém rámci. Podle mého názoru je třeba Maturanovu hypotézu o významu jakožto kontextuálním vztahu rozšířit a upřesnit: význam musíme považovat za pětimístný pojem, relativní vůči účastníkům komunikace, komunikačním konvencím, pravidlům konstrukce významu v rámci kognitivní domény, komunikačním situacím a bodům v čase. Důsledkem druhé úvahy je to, že „komunikační prostředky“ „významy“ *nemají*, ale že „významy“ *přirazují* „prostředkům komunikace“ její účastníci skrze konvencionalizované kognitivní operace. Z toho vyplývá, že „prostředky komunikace“ je třeba jasně odlišovat od kognitivního konstruktů, který účastník (ve svém kognitivním systému) přiřazuje vnímaným „prostředkům komunikace“. Abych toto rozlišení explicitně rozpracoval, představím nyní terminologii z teorie komunikace.

Podle Maturany komunikační jednání vyžaduje, aby jeden organismus orientoval jiný organismus směrem k určitému částem své domény interakce tím, že mu nabídne určité reprezentace „orientačních interakcí“ a očekává, že tento druhý organismus přiřadí těmto reprezentacím „popisy“ v rámci své vlastní kognitivní domény. Takové reprezentace orientačních interakcí nyní budeme definovat jako báze pro konstrukci komunikátů.¹⁹

Takové báze jsou „objekty“ (v Maturanově terminologii), jež produkuje organismus A na základě těch pravidel a procedur, které se tento organismus naučil v průběhu historie své socializace. Organismus B je potom rozpozná jako takové objekty, jimž může přiřadit kognitivní reprezentace, a to v závislosti na struktuře svého percepčního aparátu a v závislosti na aplikaci těch pravidel

a konvencí, které si internalizoval během historie své socializace. Komunikační báze, kterou B vnímá jako objekt, tudíž může sloužit k tomu, aby se B orientoval ve své kognitivní doméně. Pokud je tato orientační funkce splněna, slouží komunikační báze organismu jako komunikát v komunikační situaci; to znamená, že organismus komunikační bázi přiřazuje *propoziční* strukturu, zaujímá k ní emoční postoj a soudí její praktickou relevanci.

Konstrukce komunikátů se očividně řídí pravidly, která jsou jakožto pravidla tvoření jazykových komunikátů internalizovaná a konvencionalizovaná v průběhu jazykové socializace (to znamená, že tato pravidla jsou platná díky vzájemnému přiřazení očekávání). Tato konvencionalizace se nicméně může týkat pouze textově-syntaktických či sémantických stereotypů v takových užitých jazyka, která se velmi často objevují v běžných situacích. Tento jev se nám může potvrdit v případech individuálně odlišných užití jazyka (např. v literárních dílech) či v neobvyklých situacích (hádky, zkouška, soud atd.), v nichž se často objevují „problémy v porozumění či komunikaci“, jelikož selhávají sociálně ustanovené konvence.

V konstruktivistickém modelu jazyka můžeme tuto jazykovou konstrukci komunikátů popsat následujícím způsobem: protože definujeme jazykovou komunikaci nikoli jako přenos informace, ale jako paralelní sekvenci orientačních interakcí prostřednictvím tvorby a vnímání „textů“ v rámci kognitivních domén dvou či více účastníků, musíme popsat konstrukci komunikátů jakožto striktně na subjektu závislý proces v rámci kognitivních domén systémů zúčastněných v komunikační situaci; účastníci podle vlastních konstrukčních pravidel přiřazují komunikáty „textu“, který „vnímali“ na základě svých konstrukčních pravidel. Tímto způsobem tyto systémy utvářejí vztahy mezi strukturálními prvky „textu“, který vnímají; ustanovují vztahy mezi kognitivními orientacemi a rámci, referenčními poli, jinými komunikáty, komunikačními situacemi a jejich součástmi;²⁰ výsledná kognitivní struktura je emočně zatížená a posuzuje se její relevance vzhledem k praktickým zájmům systému.²¹

V průběhu své jazykové socializace se jednotlivci učí, která konstrukční pravidla v kterých komunikačních situacích se dají obvykle aplikovat na které součásti textu, aby donutili ostatní účastníky komunikace jednat v souladu se svými vlastními záměry. Jelikož jsou kognitivní domény žijících systémů uzavřené, můžeme o úspěchu (tj. o intencionální adekvátnosti a dosažení konsensu) či neúspěchu komunikačního procesu rozhodnout pouze tak, že se podíváme na fungování komunikujících systémů, které popisují ony samy jakožto pozorovatele. Konsensuální komunikace mezi dvěma systémy (S_1 a S_2) se tudíž odehrává pouze tehdy, když

- S_1 vytvoří text
- S_2 tento text vnímá podle konvencionalizovaných konstrukčních pravidel, která akceptují S_1 i S_2 , a S_2 přiřazuje tomuto textu komunikát, přičemž se řídí konvencionalizovanými lexikálními, syntaktickými a sémantickými stereotypy konstrukce;
- S_2 je původcem jazykového (ve smyslu promluvy) či nejazykového chování, které S_1 ve své roli pozorovatele interpretuje jakožto záměrnou orientační interakci v kognitivní doméně S_2 .

Konsensuální komunikativní proces mezi S_1 a S_2 předpokládá, že

- S_1 a S_2 mohou být porovnány co do své biologické stavby;
- domény interakce S_1 a S_2 jsou do jisté míry porovnatelné;
- S_1 tiše předpokládá, že S_2 funguje v téže kognitivní doméně (přestože takto tomu ve skutečnosti nikdy není);
- S_1 tiše předpokládá, že S_2 se naučil a nyní aplikuje tatáž či podobná pravidla pro konstrukci komunikátů z textu.²²

Na jazykovou socializaci je v tomto modelu zřejmě kladen důraz: konvenční principy konstrukce komunikátů z textů jednotlivci nevyhnutelně internalizují v procesu jazykové socializace. Právě tyto principy umožňují paralelní interakce k orientaci v kognitivní doméně uzavřených, autopoietických systémů; navíc systémy takové internalizované principy interpretují jako konstrukci těch společných konsensuálních domén, které slouží k jejich zachování. Tyto konsensuální domény, jež mohou interagující systémy jazykovými prostředky rozšířit, závisejí na konstrukčních principech, které společnost povinně předává jednotlivci ve svém společenském jazyce a skrze něj. Takové konstrukční principy jsou ovlivněny převládajícími společenskými zájmy (tj. zájmy společensky

dominantní třídy?) stejně jako modely světa, které jsou implicitně předávány strukturami jakéhokoliv jazyka (například aktivně-pasivní či subjekt-objektové struktury indoevropských jazyků, které napomáhají tomu, aby realistické ontologie a referenční sémantiky vypadaly jako intuitivně přijatelné koncepce).

Z takového úhlu pohledu na sémantickou teorii se s problémem interpretace můžeme vyřadit následujícím způsobem: Není rozumné definovat cíl interpretace jako odhalení „pravého významu textu“²³ či jako rekonstrukci autorského záměru, jestliže o definici interpretace pojednááme na základě konstruktivistické sémantiky, která hájí následující pozici:

- jazyk nefunguje primárně jako systém znaků, které referují k ontologicky autonomním entitám; jazyk primárně funguje spíše jako systém chování za účelem autopoiesis žijících systémů; konstruktivistická sémantika tudíž nemůže být koncipována jako sémantika referenční, ale jako sémantika instrukcí.²⁴

- „skutečnost“ označuje sociálně zprostředkovaný, na subjektu závislý konstrukt (model-opravdového-světa), který zpracovává ontogenetickou a fylogenetickou zkušenost z evoluce živých systémů.

- termíny jako „mysl“ či „význam“ nelze definovat dříve, než zavedeme termín „komunikát“; jednotlivci přiřazují propoziční struktury textům ve své kognitivní doméně a v rámci komunikativní situace; tyto struktury jsou vždy emočně ovlivňovány a jednotlivci je hodnotí s ohledem na jejich relevanci vůči svým praktickým zájmům. Přiřazení komunikátů textům probíhá prostřednictvím konvencí, které umožňují a upevňují konsensus mezi interagujícími systémy. Tyto konvence se internalizují v průběhu jazykové socializace a stávají se stereotypními ve standardních situacích. Dokonce i konsensus mezi komunikujícími účastníky závisí na kognitivním zpracování procesů interakce a komunikace, a tudíž opět závisí na konstrukčních aktech v kognitivní doméně jednotlivců.

Výše načrtnutá koncepce sémantiky v některých důležitých ohledech rozvíjí a radikalizuje tradiční hermeneutiku, ale v kontrastu k hermeneutickým pozicím se nám zde jasně rýsují fatální důsledky pro proces interpretace.

4.2 Interpretace a teorie porozumění

Z výše uvedených úvah vidíme, že porozumění jazykovým prostředkům komunikace lze popsat jako funkční proces konstrukce komunikátů v kognitivní doméně jednotlivců. Jedná se o *konstrukční proces*, který se řídí následujícími třemi faktory:

- *očekávání od porozumění*, která jsou s procesem porozumění spojena od jeho počátku; taková očekávání se týkají žánru, očekávání subjektivně dostupné jazykové kompetence a těch případů, které probíráme (či můžeme probírat), pokud dojde k problémům v rozumění.

- *podmínky porozumění*, jakými jsou strukturně „dobře utvořené“ texty, možnosti konstrukce koherencí, schopnosti komunikujících jednotlivců konstruovat čtení v procesu zjednodušování, encyklopedické znalosti jednotlivců atd.

- *požadavky na porozumění*, které mohou porozumění klást poměrně různorodé cíle, např. rozumět textu slovo od slova, rozumět tematické struktuře (o čem text pojednává?), rozumět záměrné ilokuci (jaký je záměr tvůrce literárního textu?) a perlokuci (jaký je cíl tvůrce literárního textu?), posoudit relevanci komunikátu (co já sám mohu s tímto komunikátem udělat?), určit vztah mezi textem a celkovým dílem tvůrce literárního textu či mezi textem a současnou literaturou (jak můžeme text klasifikovat?).

Tyto krátké poznámky by měly ilustrovat, že porozumění nesmíme považovat za uniformní, homogenní proces konstrukce a hodnocení. Empirické zkoumání procesu porozumění musí spíše co nejexaktněji určit, na které situačně specifické cíle a očekávání, požadavky a podmínky se konatelé zaměřují v těchto konstrukčních procesech, a tudíž i které z nich konatelé berou (chtějí brát) jako relevantní vůči svým vlastním zájmům či zájmům jiných konatelů.²⁵

4.3 Interpretace a teorie literatury (poetika)

Zatímco neempirické koncepce literárních studií a teorie literatury stále (v praxi) ztotožňují literaturu s literárními texty, Empirická teorie literatury²⁶ definuje „literaturu“ jako sociální systém (tj. systém-LITERATURA); to znamená, že texty již nejsou považovány za autonomní entity, ale vždy se o nich uvažuje ve vztahu k takovému jednání konatelů, které nutně probíhá v rámci

literárního systému. Jakožto výsledek této obecné orientace na jednání získáváme model literatury jako systému sociálního jednání, který může být *strukturálně* definován prostřednictvím kauzálních a časových vztahů mezi čtyřmi primárními rolemi jednání: rolemi tvorby, zprostředkování, přijímání a následného zpracování těch jednání, objektů či událostí, jež jsou konateli *považovány za literární* podle poetických norem, které tyto konatelé internalizovali.

Literární systém se vůči ostatním systémům jednání vymezuje dvěma konvencemi:²⁷ estetická konvence umožňuje „literární“ jednání v systému literatury, v němž poetické normy a hodnoty převládají nad normami referenční sémantiky (jako třeba „pravda/nepřavda“) – aniž by tyto normy úplně znehodnocovaly; polyvalence konvence rozšiřuje oblast možného „literárního“ jednání v systému literatury tak, aby konatelé mohli optimalizovat svá subjektivní očekávání ve vztahu k jednání, a tak (či tudíž) realizovat subjektivní hodnoty (v extrémních případech včetně iracionalismů a společensky nepřijatelných pojetí hodnot).

Funkce jednání v systému literatury spočívá ve specifické kombinaci současně uskutečnitelných operací v kognitivní, emoční a normativní doméně jednání: jakožto kognitivní operace umožňuje konstrukce literárních komunikátů konatelům vyvázat se epistemicky ze závazků vůči modelům-opravdového-světa; jakožto emoční operace přináší akce v literárním systému hédonistické potěšení prostřednictvím poznání a rozpoznání úspěšné realizace komunikátů, prostřednictvím zaujetí, zkušenosti atd.; jakožto normativní operace mohou být subjektivní konflikty veřejně tematizovány a zakoušeny prostřednictvím identifikace.²⁸ To, do jaké míry a jakým způsobem budou realizovány a hodnoceny tyto možnosti jednání a to, které spouštěče – ať už jsou jimi texty či jiné prvky literárního systému – je budou aktivovat, závisí na historii literárních systémů, v jejímž průběhu se takové možnosti konvencionalizují prostřednictvím poetiky a jsou dále různě omezovány v závislosti na socio-historických stavech. Je tudíž i záležitostí konvencí, která očekávání, podmínky a požadavky na porozumění konatelé považují za platné v literárním systému. Co se vývoje literárního systému týče, je naprosto rozumné předpokládat, že premisa textově-imanentní školy a Nové kritiky, tj. myšlenka, že estetická hodnota „literatury“ spočívá v tematické jednotě „formy“ a „obsahu“ a musí být objasněna interpretací, představuje přinejlepším *jednu* z historicky etablovaných pozic literární teorie, a nic víc než to. Pozice, kterou zastáváme v Empirické teorii literatury, záměrně nedefinuje „poetičnost/literárnost“ substančně, ale pragmaticky (tj. literární je to, co za literární považují konatelé dle svých poetických norem), abychom si nevytvářeli předsudky o konstrukci či rekonstrukci historických stavů literárního systému a, což je důležitější, abychom neomezovali současné a budoucí *možnosti* jednání v literárním systému (pseudo- či krypto-) normativními omezeními.

4.4 Interpretace a literární věda

Interpretace není uměním výkladu, ale uměním konstrukce.

Interpreti básně nedekódují, ale vytvářejí.

Stanley Fish, *Is There a Text in This Class?*

Abychom objasnili vztah mezi pojmem interpretace a obecnou koncepcí literárních studií, kterou zastáváme v tomto článku, je nezbytné zdůraznit dva její rysy: (i) volbu *empirické vědy o literatuře*, založené na empirické teorii literatury; a (ii) striktní rozlišování mezi *účastí* na literárním systému a *analýzou* tohoto systému.

(*ad i*) V našem pojetí je studium literatury navrženo jako síť empirických teorií, které identifikují a charakterizují literární systém jako svou doménu. Hlavní úlohu empirické vědy o literatuře (EVL) lze stručně shrnout jako popis a vysvětlení všech procesů, které se objevují v literárním systému v jeho synchronních i diachronních dimenzích. Cílem takových vědeckých aktivit je dosáhnout vědeckého poznání, kterého lze užít nejen k analytickým účelům, ale i k účelům *praktickým*, ve smyslu změny literárního systému za dobře definovaných podmínek. Metateoretické hodnoty, jichž může být dosaženo tímto typem literární vědecké aktivity, mohou být vyloženy jako empiričnost, teoretičnost a aplikovatelnost.

„Teoretičnost“ znamená, že literárněvědné teorie musejí mít explicitní struktury (musejí být strukturně dobře utvořené), a že tyto teorie musí být možné jednoznačně přiřadit k explicitnímu paradigmatu (tj. k disciplinární neboli kuhnovské síti). „Empiričnost“ znamená, že tyto teorie musejí mít empirický obsah. „Aplikovatelnost“ pak znamená, že vědecké poznání získané prostřednictvím empirických teorií by mělo být aplikovatelné na jednání v rámci literárního systému, stejně jako v jiných oblastech.²⁹

V převládajícím vědeckém a filozofickém prostředí bohužel stále ještě nebude působit zastaralé, když zdůrazníme, že koncepce „empiričnosti“, kterou v tomto článku hájíme, není pozitivistickou či empiristickou pozicí, a že takovou ani být nemůže vzhledem ke konstruktivistické epistemologii, na níž je postavena. (Pokud bychom chtěli užit nálepky, posloužilo by v této situaci mnohem lépe slovo „pragmatická“.) Dále musíme zdůraznit, že koncepce „teoretičnosti“, kterou zde hájíme, není orientována směrem ke scientismu, nýbrž směrem k vědeckému výzkumu.³⁰ Volba výše zmíněných metateoretických hodnot se odehrává spíše na úrovni sociopolitických cílů. Jak jsem se pokusil ukázat jinde,³¹ takové sociopolitické pojmy jako osvícenost (schopnost být kritický a sebekritický, vyspělost, zodpovědnost za sebe sama, racionalita), solidarita (redukce moci člověka nad člověkem, redukce intolerance, terorismu pravdy a terorismu vědění) a kooperativita (interakce redukující konflikty, společné řešení problémů) se mohou ve vědecké činnosti realizovat pouze tehdy, pokud se zaměříme na realizaci metateoretických hodnot teoretičnosti a empiričnosti. Zodpovědné jednání konečně obnáší to, že vědecky nabyté poznání, počínaje pojetím teorií, je navrženo za účelem aplikovatelnosti (ve smyslu možných a obhajitelných aplikací empirického vědění na praktické problémy).

Jak jsem ukázal jinde,³² mohou být jednání, která jsou z fenomenologického hlediska definována jako „interpretace“, v rámci empirické vědy o literatuře (EVL) zařazena mezi operace následného zpracování textu:³³ konatel přiřadí výsledný (tj. zpracovaný) komunikát, který prezentuje jako výsledný text, původnímu komunikátu, který konstruoval prostřednictvím materiálního textu. Navíc jsem se snažil ukázat, že v EVL nemůže být interpretace modelována jako exaktně definovatelná a vědecky uskutečnitelná operace, přestože některé částečné operace, které se tradičně řadí pod pojem „interpretace“, jako je například lingvistická analýza textů, budou v EVL taktéž prováděny na základě vědeckých principů. Aby se situace vyjasnila, doporučujeme držet se rozlišování mezi účastí v literárním systému a analýzou literárního systému, tak jak je hájíme v EVL.

(ad ii) Když uvažujeme nad rozlišením mezi účastí a analýzou, dojdeme nejprve k následujícím výsledkům: z hlediska *analýzy* mohou být tisíce interpretací, které máme po ruce, považovány za jednu z možných *domén objektů* EVL. Empirický výzkum by se potom mohl zabývat problémy jako například:

- metody interpretace, jazyk interpretačních textů, předpoklady interpretací atd. (analýzy interpretací);
- předpoklady a struktury hodnocení (produkce vtažů mezi komunikáty a texty);
- potřebnost interpretací, vznik těchto potřeb, jejich podmínek, jejich sociální distribuce atd.;
- role interpretace v různých literárních systémech (jejich stavech či typech) a jejich profesionalizace (např. srovnání mezi německým a angloamerickým systémem profesionalizovaného následného zpracování);
- sociální formy institucionalizování interpretace (např. ve vyučování literatuře);
- cíle interpretace (interpretační školy) a jejich veřejná legitimizace;
- skutečné dopady a reakce interpretací na literární systém (formování kánonů a estetických norem, vlivy interpretací na kariéry tvůrců literárních textů).

Pomocí *explicitních* textových gramatik či procedurami empirických teorií recepce (například sestavením recepčních dotazníků) lze samozřejmě „literární texty“ analyzovat (ale nikoli interpretovat!) za přesně stanoveným účelem a na základě vědeckých standardů. Jak ukazuje Lévi-Straussova a Jakobsonova slavná analýza „Koček“,³⁴ dosahují takové lingvistické analýzy takřkajíc prahu sémantiky; autoři se nicméně přiznávají k tomu, že jim jde o takové cíle, jako je gramatická a stylistická analýza, diachronní a synchronní srovnání textů, shromažďování osobních stylů atp.

S ohledem na *oblast účasti* EVL poskytuje perspektivu k tomu, abychom takzvané interpretace popisovali v první řadě jako aktivní, texty tvořící formy účasti na literárním systému. Za druhé musejí být tyto „interpretace“ rozloženy do explicitních, částečných operací, což znamená, že musejí být deskriptivně klasifikovány tak, aby bylo možné systematicky rozhodnout, zda mohou být metodizovány dle vědeckých standardů a – což je důležitější –, aby mohlo být relativně k cílům operací dosaženo konsensu o tom, zda jsou takové metodizace normativně smysluplné. Musíme tedy jasně rozlišovat mezi vědeckými a nevědeckými způsoby následného zpracování textů. Předměty, jimiž se zabývají („literární texty“), jsou bezpochyby tytéž, ale vědecké druhy následného zpraco-

vání zcela jistě náležejí do VĚDECKÉHO systému sociálního jednání, zatímco ty nevědecké se řadí do LITERÁRNÍHO systému jednání. V EVL mohou být cíle takovýchto operací dále děleny na *argumentativní* a *zaujatou* účast na literárním systému, takže bychom v každém případě mohli dále specifikovat pedagogické postavení účastníka či jiné formy a faktory účasti.

Argumentativní účast na literárním systému je tím uvěřitelnější, čím jasněji jsou formulovány její cíle (tlak legitimizace) a čím jasněji jsou vysvětleny její metody. Tento typ účasti se zaměřuje na racionální dosažení konsensu; hodnota, na níž stojí, je tudíž platnost, a ne pravda. Co se týče komunikativních partnerů, lze její cíle parafrázovat jako dosahování solidarity v kooperativní interakci; pokud se jedná o poznání, mohou být tyto cíle popsány jako předvádění konstruktivnosti ve všech modelech reality, smyslu, významu a identity.³⁵

Zaujatá účast se stává uvěřitelnou díky osobnímu zaujetí vůči určitým literárním komunikátům, které umožňuje ostatním účastníkům (např. ve smyslu *tua res agitur*) zakusit něco jako „pohnutí“ („Ergriffenheit“ ve smyslu Wienerovy³⁶ úžasné redefinice tohoto tradičního pojmu). Zaujatá účast povzbuzuje ostatní účastníky k tomu, aby v literárním systému sami dosáhli produktivní subjektivity, což je praktikováno a dokumentováno komunikací o literárních komunikátech.³⁷ Dále postavíme do kontrastu ty aspekty, které *mohou* a rozumně by *měly* splňovat vědecká kritéria při realizaci takovýchto možností účasti a dále ty, které nemohou být smysluplně realizovány vědeckým způsobem.

Myslím, že žádoucí a vědecky realizovatelné jsou ty procedury zpracovávající interakce s literárními komunikáty, které lze považovat za předpoklady racionální diskuze, jež připouští konsensus o „literárních objektech“ v nejširším smyslu slova, například procedury jako

- shromáždování lingvistických a encyklopedických informací o stavech literárního systému relativních vůči jednotlivým textům (data);
- výše zmíněná analýza textových struktur prováděná v rámci teorií a metodologií (struktury);
- výčet potenciálních závěrů, odvozených z explicitně navržených dat či struktur podle explicitních pravidel (inference).

Takové procedury ostatním účastníkům literárního systému usnadňují konstrukci koherentních komunikátů prostřednictvím textu, čímž se tito dostávají do postavení, v němž mohou užívat informací, k nimž dříve neměli přístup. Tyto procedury tedy v literárním systému usnadňují komunikaci o způsobech a variantách konstrukce a hodnocení komunikátů ve vztahu k operacím porozumění a ve vztahu ke kontextovým informacím. Tyto procedury mohou být řazeny k oboru zvanému „*literární rétorika*“, která se zaměřuje na tři typy cílů:

- usilovat o vývoj argumentativního a flexibilního porozumění textům, čímž záměrně odkazuje k podmínkám a možnostem variant porozumění, namísto aby se pokoušela dosáhnout *jednoho* (fiktivního) pravého porozumění;³⁸
- vztáhnout rozpravy v a o literárním systému a literárních komunikátech k sociálním problémům a ke strategiím řešícím problémy v jiných systémech sociálního jednání, a tak přispívat k sociální rekonstrukci řešení problémů v rámci literárního systému;
- konstruovat tradice z kognitivních možností současného přiřazení komunikátů historickým i moderním „literárním dílům“.³⁹

Subjektivní reakce na texty nemohou být vědeckými operacemi, ale je nanejvýš žádoucí, aby se tato subjektivita v literárním systému realizovala jakožto

- subjektivní dotazníky verbalizující recepci neprofesionálních následných zpracovatelů literatury;
- subjektivní soudy o relevanci komunikátů;
- potřeby interpretace v případech problémů s porozuměním;
- vyjasňování požadavků na porozumění.

Tento typ reakce spadá takřkajíc do záběru „*literární erotiky*“ (jak doznává již Sontagová), v níž jednotlivci vztahují své problémy k literárním komunikátům či jiným prvkům literárního systému, čímž umožňují subjektivní vnímání tradic.

Literárně erotické způsoby jednání by se v budoucnu měly více podporovat a mělo by jim být

přiznáno jejich zvláštní právo oproti chování literárně rétorickému; je to totiž erotika literatury, co uchovává vitalitu literárního systému. Podle mého názoru byly literární věda, literární didaktika⁴⁰ a literární kritika dlouho příliš zaujaty restrikcemi a předpisy, svojí rigiditou a omezeností; úhlavním nepřítelem jim je takzvaná arbitrárnost a soukromí interpretace, které si ve skutečnosti povolují samy sobě, ale nikdy ne obviňovaným Janům Novákům. Já bych oproti tomu obhajoval produktivní a anarchickou literární erotiku, která nechává interpretace rozrůstat, namísto aby je ořezávala: ovšem erotiku, která ponechává tento živoucí růst tam, kde je produktivní a fascinující, což je v oblasti účasti na literárním systému, a ne tam, kde nás nudí k smrti, což je v oblasti literární analýzy.⁴¹

5. Praktické důsledky

Ze svých úvah o tom, co se může stát „za interpretací“, vyvozuje Culler následující závěr: „Před literární vědou stojí mnohé úkoly, mnoho věcí, které potřebujeme k tomu, abychom se dostali dál v našem porozumění literatuře. Jedno však zapotřebí není: další interpretace literárních děl.“⁴² Zanechme tedy praxe pseudovědecké, buržoazní interpretace, opusťme unitářskou estetiku ontologického textu, která ji obklopuje, a odhalme bohaté a fascinující panorama problémů, které čekají na empirickou vědu o literatuře: nejedná se o nic méně, než o minulost a současnost našeho literárního systému, které bychom nyní měli zkoumat – jeho instituce a potenciál možného jednání, jeho konvence a systémy norem, jeho žánry a diskurzy, jeho možné funkce; a toto vše musí být bráno v úvahu v kontextu sociálních a psychických součástí jakéhokoli faktoru literárního systému stejně tak jako s ohledem na jeho diachronní a synchronní aspekty vývoje.⁴³ Opusťme (na základě konstruktivistického modelu sémantiky) fixaci na „literární dílo“ a uveďme tak texty do vztahu s tím jednáním, bez něhož by tyto texty nikdy nebyly vytvořeny a bez něhož by vůbec neexistovaly, s takovým jednáním, jako je tvorba, zprostředkování, recepce a následné zpracování, a tedy i s lidmi, kteří s texty něco dělají. Usilujme o *l'art pour l'homme*.

V literárním systému není samo o sobě přirozené nic, a ta nejméně přirozená věc je zdánlivě samozřejmé vnímání textů a jejich výklad. Jakožto literární badatelé musíme svou práci na textu značně rozrůznit a učinit ji funkční, abychom ji mohli ospravedlnit na veřejnosti (*la science pour l'home*). Navíc bychom měli jasně rozlišovat mezi analýzou a účastí, abychom nepletli literární rétoriku s literární erotikou – což by nebylo dobré ani pro jednu z nich. Konečně zintenzívněme literární erotiku, popusťme uzdu fantazii, a tak ukázněme literární rétoriku, abychom přinášeli teoretické a empirické poznání adekvátní praktické aplikaci.

6. Interpretace „interpretace“: přehodnocení

Cílem mých argumentů v předchozích oddílech bylo poskytnout důkazy následujícím domněnkám:

(a) Žádný text nemá význam sám o sobě; významy jsou textům přiřazovány mluvčími a posluchači během konstrukčních procesů, které jsou omezeny schopnostmi a záměry konatelů.

(b) Literárnost musí být definována spíše jako „[...] dispozice zpracovatele než jako vlastnost textu“.⁴⁴

(c) Vnímání či porozumění spočívá v přiřazení významu (tj. komunikátu v mé terminologii) textu podle konvencionalizovaných pravidel přiřazení a podle očekávání, podmínek a požadavků na porozumění. V případě porozumění *literárnímu* textu tyto regulační položky spolupracují, čímž vytvářejí jak význam, tak literárnost textu.⁴⁵

(d) Interpretace jakožto něco, co se liší od recepce, by měla znamenat něco jiného než konstrukce konvenčních významů textových komponentů. Může znamenat konstrukci vztahů „[...] mezi pojmovými strukturami vyvolanými textem a pojmovou sítí, která tvoří náš vlastní empirický svět“⁴⁶ či vytváření vztahů mezi pojmovými strukturami vyvolanými textem a „rámcí reference“ (ve Steinmetzově smyslu).

(e) To, jaké druhy vztahů vůči kterým druhům rámců interpret konstruuje, závisí na jeho zkušenostech, tj. na statusu jeho kognitivní domény v čase, kdy interpretuje. Podléhají biografickým, sociálním a kulturním změnám.

(f) Interpretace jakožto koherentní vzorce překrývající významy textu či jakožto konstruované vztahy mezi „textově-světovými-modely“ (v de Beaugrandově smyslu) a rámcí reference nemohou být v žádném případě posuzovány hodnotami jako „objektivní“ či „pravdivé“. Případnými hodnotami jsou namísto toho „platné“, „inovativní“, „objasňující“, „společensky konsenzuální“ atd. Z toho vyplývá přesun od textově analytických aspektů k aspektům sociálním a antropologickým.

(g) Jelikož neexistuje způsob, jak interpretace vztáhnout k autorovým intencím, ani jak je doložit následnou praxí vědců,⁴⁷ měly by být vyloučeny z vlastní oblasti vědeckých operací. Toto ovšem neznamená žádné znehodnocení – proč bychom, pro všechno na světě, měli o vědě říkat, že je nějak výjimečná? – či znemožnění. Právě naopak nám to otevírá oči mnohem žádanějším a efektivnějším funkcím, které lze interpretaci přisoudit a které nám interpretace může poskytnout, například že nabízí subjektivní nástroje pro vytváření sociální a individuální identity stejně jako pro morální, zkušenostní, kognitivní a emoční orientaci v životě všech čtenářů, kteří souhlasí či nesouhlasí s interpretovým pohledem na literární text či s jeho zaujetím a sebevyjádřením.

(h) Teoretická hypotéza, která zakládá to, jak interpretace spojuje významy textu s referenčními rámci, nemůže být z významů textu ani odvozena, ani jimi nemůže být potvrzena. Namísto toho lze konstrukci koherentních vzorců textových významů odvodit z interpretační hypotézy. Právě proto nemohou být výsledky textové analýzy – jak se běžně předpokládá – syntetizovány do „objektivní interpretace“;⁴⁸ a právě proto je dokonce i Goettnerové pojem „interpretace“ jako „... metodicky dokázané hypotetické zobrazení metodologicky předpokládané významové koherence textu“⁴⁹ neodůvodnitelný.

(i) Konstrukční proces zvaný „interpretace“ by měl využívat co největšího množství racionálních argumentů, aby podpořil svou platnost (tj. „proces literární rétoriky“). Žádný argument nicméně nemůže dokázat pravdivost globální interpretační hypotézy: a v tom je právě háček!

Přeložil Petr Stojan.

Poznámky

- ¹ Přeloženo z Siegfried E. Schmidt, „Interpretation: Sacred Cow or Necessity?“, *Poetics* 12, 1983, č. 2–3, s. 239–258.
- ² Viz výzkum Gisely Lutz, „Interpretation“ im Literaturunterricht: Ansätze zur Analyse in einer Theorie Literarischer Verarbeitungshandlungen, University of Bielefeld 1981.
- ³ V anglicky mluvících zemích tuto analýzu potvrzuje Jonathan Culler („Beyond Interpretation: the Prospect of Contemporary Criticism“, *Comparative Literature* 28, 1976, č. 3, s. 244–256 [česky: „Za hranicemi interpretace“, přel. Dagmar Hrabalová, *Aluze* 1, 1998, č. 4, s. 121–129]) a Stanley Fish (*Is there a Text in This Class?*, Cambridge, Mass., Harvard University Press 1980 [jedna kapitola česky: „Jak je to tu s textem?“, přel. Petr A. Bílek, *Aluze* 5, 2002, č. 3, s. 67–76]), v německy mluvících zemích Horst Steinmetz („On Neglecting the Social Function on Interpretation in the Study of Literature“, *Poetics* 12, 1983, č. 2–3, s. 151–164).
- ⁴ To se netýká například těchto děl: Gerhard Pasternack, *Interpretation*, München, Fink 1979; Horst Steinmetz, *Suspensive Interpretation*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1977; Jens F. Ihwe, „Conversations about Literature or: When You and I and the Literary Scholar Talk about Literary Text“, *Poetics* 9, 1980, č. 5–6, s. 457–507; Stanley Fish, *Is There a Text in This Class?* či Karl-Otto Conrady, *Literatur und Germanistik als Herausforderung*, Frankfurt a. M., Suhrkamp 1974, abych zmínil teoreticky se rozcházející přístupy.
- ⁵ Hans Magnus Enzensberger, „Ein bescheidner Vorschlag zum Schutz der Jugend vor den Erzeugnissen der Poesie“, *Tintenfisch* 11, 1977, s. 49–58.
- ⁶ Detailněji viz Peter Uwe Hohendahl, *Literaturkritik und Öffentlichkeit*, München, Piper 1974 a Siegfried J. Schmidt *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft, sv. I/2, Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Probleme in einer empirischen Literaturwissenschaft*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1982, kap. 4.
- ⁷ Horst Steinmetz, *Suspensive Interpretation*, s. 154.
- ⁸ Srov. Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft, sv. I/1, Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1980, kap. 5.
- ⁹ Srov. Gunter Gebauer, „Kritik der Interpretation – über die Grenzen der Literaturwissenschaft“, in: S. J. Schmidt (ed.), *Zur Grundlegung der Literaturwissenschaft*, München, Bayersischer Schulbuchverlag 1972, s. 114–123.
- ¹⁰ Srov. Horst Steinmetz, *Suspensive Interpretation*.
- ¹¹ Srov. Walter Kindt a Siegfried J. Schmidt (eds.), *Interpretationanalysen*, München, Fink 1976.
- ¹² Humberto R. Maturana, *Erkennen: die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1982.

- ¹³ Ernst von Glasersfeld, *Skizzen zum begrifflichen Aufbau der Erlebniswelt*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1983, Norbert Groeben, *Leserpsychologie: Textverständnis – Textverständlichkeit*, Münster, Aschendorff 1982. K uvedení do tématu srov. Siegfried J. Schmidt, „Unsere Welt – und das ist alles“, *Merkur* 46, 1982, č. 4, s. 356–366. Týž, „The Fiction Is That Reality Exists“, in: B. Hrushovski (ed.), *The Structure of Reality in Fiction* [sborník z konference, která proběhla 1.–8. října 1981 na ostrově Ossabaw ve státě Georgia (USA)] 1982. Týž, „Text, Subjekt und Gesellschaft“, in: M. Faust et al. (eds.), *Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik*, Tübingen, Narr 1983.
- ¹⁴ V tomto bodě bych rád shrnul konstruktivistickou teorii poznání několika citacemi a komentáři k pojmům: „Vnímání [...] je proces kompenzačních změn, jimiž nervový systém prochází v souvislosti s interakcí. Obdobně i prostor vnímání je třídou kompenzačních procesů organismu. Vnímání a prostory vnímání tudíž neodrážejí žádné rysy prostředí, ale anatomické a funkcionální uspořádání nervového systému v jeho interakcích.“ (Humberto R. Maturana, *Erkennen: die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit*, s. 86.)
- „Objekt je pro pozorovatele objektem pouze tehdy, pokud jej dokáže popsat. Popsat objekt znamená vyčísřit aktuální či možné interakce a vztahy, do nichž tento objekt vstupuje. [...] Posledním bodem, k němuž nicméně každý popis odkazuje, je pozorovatel sám.“ (Tamtéž, s. 34.)
- Podle Maturany je tedy kognitivní doménou autopoietického systému doména těch popisů, které tento systém může vytvořit; to znamená, že specifický způsob autopoiesis systému určuje jeho kognitivní doménu i její realizaci. „Tento zvláštní případ sebereferenčního, kruhového uspořádání jakéhokoli živého systému specifikuje [...] uzavřenou doménu interakce, která reprezentuje kognitivní doménu živého systému. Tento systém nemůže vstoupit do interakcí, jež nejsou určeny takovýmto uspořádáním. Pro jakýkoli živý systém tedy proces poznávání spočívá v tom, že vytváří oblast chování svým skutečným fungováním v rámci uzavřené domény interakce, a ne v tom, že chápe či popisuje autonomní prostředí.“ (Tamtéž.)
- ¹⁵ Maturana zdůrazňuje, „že poznávání jakožto individuální jev je podřízeno autopoiesis poznávajícího systému, a že všechny kognitivní stavy tohoto systému jsou určeny způsobem, jakým tento systém realizuje autopoiesis, a ne podmínkami prostředí, v němž se poznávání odehrává. Poznávání je tudíž jev v principu závislý na subjektu.“ (Tamtéž, s. 303.)
- ¹⁶ Srov. Putnamovy stereotypy. Hilary Putnam, „The Meaning of ‚Meaning‘“, in: K. Gunderson (ed.), *Language, Mind, and Knowledge*, Minneapolis, Minnesota University Press 1975.
- ¹⁷ Erich Jantsch, „Erkenntnistheoretische Aspekte der Selbstorganisation natürliche Systeme“, in: P. M. Hejl et al. (eds.), *Wahrnehmung und Kommunikation*, Frankfurt a. M., Lang 1978, s. 99–127.
- ¹⁸ Viz Ernst von Glasersfeld, „On the Concept of Interpretation“, *Poetics* 12, 1983, č. 2–3, s. 207–218.
- ¹⁹ Německy *Kommunikatbasen*, srov. Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft, sv. I/1, Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*.
- ²⁰ K jazykovým modelům tohoto procesu srov. například textově teoretické práce Teun A. van Dijk, *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*, München, Deutscher Taschenbuch-Verlag 1980 a Robert de Beaugrande a Wolfgang U. Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, London, Longman 1981.
- ²¹ Srov. Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft, sv. I/1, Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*, kap. 5.3.
- ²² Detailněji viz Maturana, *Erkennen: die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit*.
- ²³ Jonathan Culler („Beyond Interpretation: the Prospect of Contemporary Criticism“, s. 251 [česky: „Za hranicemi interpretace“, přel. Dagmar Hrabalová; český překlad byl pořízen podle pozdější verze Cullerovy studie, resp. podle první kapitoly jeho knihy *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*, London – Ithaca, Routledge and Kegan Paul – Cornell University Press 1981, následující citaci už neobsahuje]) o této hermeneutické zásadě správně poznamenává: „Pokud by dílo bylo autonomní entitou, která by obsahovala svůj vlastní význam, potom by literární teorie spočívala pouze v ex post facto generalizacích o vlastnostech těchto entit. Byla by tak do značné míry pouze pomocnou činností, která by neměla ve studiu literatury žádné podstatné místo.“ A Steinmetz („On Neglecting the Social Function on Interpretation in the Study of Literature“, s. 154) zmiňuje „... bludný kruh [...], tj. že text, který má být interpretován, konstituuje hodnotící normu adekvátnosti výsledků interpretace“.
- ²⁴ Srov. Siegfried J. Schmidt, „The Fiction Is That Reality Exists“, a Ernst von Glasersfeld, *Skizzen zum begrifflichen Aufbau der Erlebniswelt*.
- ²⁵ V debatách mezi literárními badateli je jedním z důsledků přehlížení takového rozlišování například to, že takový literární tvůrce jako Trakl byl dlouho hodnocen mnoha interprety jako „temný“ a „nesrozumitelný“, jelikož si tito interpreti nebyli vědomi faktu, že zacházejí s Traklovými texty podle očekávání, která se

- řídila klasicismem a romantismem v německé literatuře (srov. Gebhard Rusch a Siegfried J. Schmidt, *Das Voraussetzungssystem Georg Trakls*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1983).
- ²⁶ Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/1, *Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*; Týž, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/2, *Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Probleme in einer empirischen Literaturwissenschaft*.
- ²⁷ Srov. Dagmar Hintzenberg, Siegfried J. Schmidt a Reinhard Zobel, *Zum Literaturbegriff in der Bundesrepublik Deutschland*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1980.
- ²⁸ Srov. Robert de Beaugrande, „Suprised by Syncretism: Cognition and Literary Criticism Explained by E. D. Hirsch, Stanley Fish, J. Hillis Miller“, *Poetics* 12, 1983, č. 2–3, s. 83–137 a Ludwig K. Pfeiffer, „Interpretation: Anthropology and the Ecology of Mind“, *Poetics* 12, 1983, č. 2–3, s. 165–183.
- ²⁹ Srov. Peter Finke, *Konstruktiver Funktionalismus. Die wissenschaftstheoretische Basis einer empirischen Theorie der Literatur*, Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg 1982; Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/2, *Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Probleme in einer empirischen Literaturwissenschaft*; Týž, „The Empirical Science of Literature ESL: A New Paradigm“, *Poetics* 12, 1983, č. 1, s. 19–34.
- ³⁰ „Vědecký“ zde znamená připouštějící konsensus v souladu s metateoretickými pravidly empirických teorií.
- ³¹ Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/2, *Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Probleme in einer empirischen Literaturwissenschaft*, kap. O.
- ³² Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/1, *Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*, kap. 5.
- ³³ Tento pojem následného zpracování textu nesmí být ztotožňován s psycholingvistickým pojmem textového zpracování, který zpravidla směřuje recepci s následným zpracováním. Oproti tomu je zde recepce definována jako ty kognitivní procesy, jejichž výsledkem je konstrukce komunikátu prostřednictvím materiálního textu; následné zpracování potom lze definovat jako ty procesy, které vedou ke tvorbě výsledného textu prostřednictvím (ustáleného) materiálního textu, takže výsledný text se pak nachází v popsateľném vztahu následného zpracování vůči originálu.
- ³⁴ [Jedná se o analýzu Baudelairovy básně „Kočky“.]
- ³⁵ Srov. Beaugrandův pojem alternativity, viz Robert de Beaugrande, „Suprised by Syncretism: Cognition and Literary Criticism Explained by E. D. Hirsch, Stanley Fish, J. Hillis Miller“.
- ³⁶ Oswald Wiener, „Wozu überhaupt Kunst?“ in: S. J. Schmidt (ed.), *Literatur und Kunst – wozu?*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1982, s. 189–206.
- ³⁷ Srov. podobné návrhy in Ludwig K. Pfeiffer, „Interpretation: Anthropology and the Ecology of Mind“ a Horst Steinmetz, „On Neglecting the Social Function of Interpretation in the Study of Literature“.
- ³⁸ Ke kognitivní a psychologické podpoře tohoto tvrzení srov. Norbert Groeben, *Leserpsychologie: Textverständnis – Textverständlichkeit*, s. 85nn.
- ³⁹ Steinmetz („On Neglecting the Social Function of Interpretation in the Study of Literature“) klade silný důraz na tento sociální aspekt interpretace. Přesvědčivě argumentuje, že interpretace je konstruktivním a projektivním jednáním, jelikož akt konstituce významu je v každém případě individuální a závislý na interpretovi. To, co je v posuzování interpretací rozhodující, tudíž není „objevení tak zvaného pravého textového významu“, ale pouze „testování užitých referenčních rámců reference. Tyto rámce musejí být rozumné, ospravedlnitelné a přesvědčivé“.
- Sociální funkce interpretace závisí dle Steinmetze na možnosti konsensu, ne na objektivní pravdě. Potenciálně konsensuální interpretace od interpreta vyžadují zaujetí a sebeprezentaci: „Interpretace musí opět obsahovat dobrodružného ducha, odhodlání riskovat a v jistém smyslu i ochotu k vyznání, v každém případě ale jasně formulované stanovisko a úhel pohledu, které vyjadřují interpretovu pozici a zaujetí. Podnětná povaha interpretace by měla být více zdůrazněna oproti programovému lpění na tom, jak tomu skutečně je.“
- ⁴⁰ K otázce reformy výuky literatury na základě empirické vědy o literatuře srov. mé návrhy in Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/2, *Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Probleme in einer empirischen Literaturwissenschaft*. S těmi je kompatibilní Groebenův návrh kritického, kreativního čtení literárních textů ve škole (*Leserpsychologie: Textverständnis – Textverständlichkeit*).
- ⁴¹ Srov. Michel Foucault, *Dispositive der Macht: Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*, Berlin, Merve 1978, s. 229: „Odmítněte jakoukoli oddanost starým kategoriím negativního (zákon, hranice, kastrace, nedostatek, mezera), které západní rozum dlouho uctíval jako formu autority a jako přístup k realitě. Vyberte si pozitivitu a mnohost, rozdílnost místo uniformity, proudy místo jednotek, pohyblivý řád místo systému. Věřte, že produktivní není ustálené, ale nomádské!“

- ⁴² Jonathan Culler, „Beyond Interpretation: the Prospect of Contemporary Criticism“, s. 246. [Česky: „Za hranicemi interpretace“, přel. Dagmar Hrabalová, s. 122.]
- ⁴³ Srov. Siegfried J. Schmidt, *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*, sv. I/2, *Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Probleme in einer empirischen Literaturwissenschaft*.
- ⁴⁴ Robert de Beaugrande; srov. též Stanley Fish, *Is There a Text in This Class?*
- ⁴⁵ Srov. výmluvné příklady in Stanley Fish, *Is There a Text in This Class?*
- ⁴⁶ Ernst von Glasersfeld, „On the Concept of Interpretation“, s. 213.
- ⁴⁷ Viz von Glasersfeldovy argumenty tamtéž.
- ⁴⁸ Srov. Stanley Fish, *Is There a Text in This Class?*
- ⁴⁹ Heide Goettner, „Zur Kontroverse um eine Logik der Interpretation“, in: Ulrich Nassen (ed.), *Studien zur Entwicklung einer Materialen Hermeneutik*, München, Fink 1979, s. 101–119, cit. s. 102.